

NEDEN KELAYNAKLAR ?

Reşit AKÇAKAYA

Günümüzde bile yaygın olan bir efsaneye göre, Nuh Peygamber, Büyük Tufan'dan sonra Ağrı Dağı'nda karaya çıkınca, gökyüzüne üç kuş salar: Barışı simgeleyen bir güvercin, yeniçağı simgeleyen bir kırlangıç ve üretkenliği simgeleyen siyah, uzun gagalı, ibis cinsinden bir kuş. Bu kuşun adı "eğri gagalı" anlamına gelen Abu Mengel'dir ve bugün kelaynak diye adlandırılan türdür. Efsaneye göre Nuh ve oğulları bu siyah kuşu izleyerek bir nehir vadisindeki küçük bir eve yerleşirler. "Bir evcik" sonradan "Birecik" olur; evin bulunduğu yer ise bugün Urfa'nın Birecik ilçesinin kıyısında kurulu olduğu Fırat Nehri'nin vadisidir. Sonraları kelaynak'ın hacca gidenlere yol gösterdiği de efsanede anlatılanlar arasındadır.

Kelaynak (Geronticus eremita), ilk olarak 16. yy'da Avrupa'da tanımlanmıştır. Bu yüzyılda Tuna vadisi boyunca çeşitli yerlerde, Alpler'in kuzeyinde ve belki de Güney Fransa'nın Rhône vadisinde kelaynak toplulukları gözlenmiştir. Henüz pek açıklanamayan nedenlerle 17. yüzyıl içinde bu kuşlar Avrupa'dan (bir daha ancak hayvanat bahçelerinde görülmek üzere) silinmiştir. 19. yy. sonuna gelindiğinde ise Asya'da Birecik kolonisi dışında kelaynak bulunmamaktadır. Bugün, bu koloni dışında, sadece Fas'da üreyen ve genetik/etolojik açıdan Türkiye'deki kuşlardan oldukça farklılaşmış olan birkaç yüz kuş kalmıştır.

Kelaynakların Yaşamı

Kelaynaklar, Birecik'e Şubat'ın ikinci haftasında ulaşırlar. Bir süre çevrede beslendikten sonra erkek kuşlar yuva yapacakları yeri seçmeye girişirler. Komşulara karşı savunulan yerlerin en gözdeleleri (koloninin ortasında olanlar) en yaşlı kuşlarca paylaşılır. Yuva yerleri genellikle gerek aşağıdan, gerek yukarıdan yirticilerin ulaşamayacağı dik kaya yüzeylerinde, en az 40 cm. derinlikte girinti ya da oyuklardır. Bir kolonide, yüzden fazla kuş olabilir. İnce dallar ve çer-çöpten yapılan yuva, Mart'ın ikinci yarısında bitirilir ve ilk yumurta yumurtlanır. Kuluçka süresince, yuva

yapımında olduğu gibi dişi ve erkek yardımlaşır. Ortalama 3-4 yumurtadan 1-3 yavru çıkar. Yavrular Haziran ortasında yuvadan ayrılır, iki-üç hafta kadar çevrede beslendikten sonra erginlerle birlikte Birecik'i Temmuz başında terk ederler.

Göçe katılan kuşlar, genellikle küçük gruplar halinde ve birkaç gün içinde arka arkaya ayrılırlar. Göçün bundan sonrası için elimizde çok az bilgi vardır. Kızıldeniz kıyılarını izleyerek Habeşistan'a ulaştıkları ve kışı orada geçirdikleri sanılmaktadır.

Yavrular bir yıl kadar anneleriyle birlikte kalarak az-çok bağımlı bir yaşam sürerler. Birecik'e ilk olarak dört yaşına girdikten sonra dönen genç kuşların bu süre içinde kışlama bölgesinde barındıkları sanılmaktadır.

Birecik Kolonisi

Bu koloni ile ilgili sayımlar 1911-1956 yılları arasında ortalama 500-600 çiftin burada yuva yaptığını göstermektedir. Ancak Birecik kolonisi 1950-60 yıllarında, iki ayrı bakanlığın birbirinden habersiz olarak yaptığı yüksek dozda DDT ve Dieldrin ilaçlaması sonucunda büyük bir darbe yemiştir. Birkaç yıl içinde akut organoklorin zehirlenmesi sonucu altı yüzden fazla kuş ölmüştür. Ancak iş bununla kalmamış, DDT'nin 10-15 yıl süren kalıcı etkisi süregelen üreme başarısızlığına neden olmuştur. 1960'larda yapılan araştırmalarda gerek yavrularda, gerek yumurtalarda öldürücü dozda DDT türevleri saptanmıştır. Öyle ki, 1972'ye kadar hiç yavru çıkaramayan Birecik kolonisi, 1973'de 23 çifte kadar düşmüştür. Bu aşamada, Milli Parklar ve Avcılık Genel Müdürlüğü (MPG) ve Dünya Yabanhayatı Vakfı (WWF) işbirliği sonucu kelaynak korumaya alınmıştır. Kuşların bir kısmı, daha güvenli bir üreme ortamı yaratılması amacıyla MPG tarafından yaptırılan kafeslere alınmışlardır. Ancak azalma devam etmiştir: 1980'de sadece 10 çift ve 1983'de sadece 8 çift doğada üerken, kafeslerdeki üreme başarısı doğadakinden düşük olmuştur. 1980-83

arasında, doğada her bir yuvadan ortalama 1.9 yavru ayrılırken, aynı dönemde kafesteki yuvalarda bu oran 1.46 yavru/yuva olmuştur. Ayrıca kafeste doğan ve sonra salınan yavrulardan sadece % 44'ü doğadaki kuşlarla birlikte göçe katılmışlardır. Diğerleri ise ya Birecik'te kalmış, ya da ölmüşlerdir.

Azalmaların Nedenleri

Kelaynakların uzun dönemde sayılarının azalmasının en önemli nedenleri beslenme ortamlarının yok oluşu ve tarım ilacı zehirlenmeleri olmuştur. Bunun yanında göç sırasında ölüm oranının yüksek olması da önemlidir. Kelaynak kolonisi için en kritik dönemlerden biri göç mevsimidir. 2.600 km'lik göç yolu ve göçün 5-6 ay kadar sürmesi, yöreyi tanıyan, birçok göçe katılmış yaşlı ve deneyimli kuşların önemini arttırmaktadır. Üstelik sayıları azalan kelaynaklar, göçe 5-10 kusu aşmayan küçük gruplar halinde başladıklarından göç katarlarının çoğunun ya da tamamının genç, deneyimsiz kuşlardan oluşması olasılığını arttırmakta, yaşlı kuşların ölmeleri ya da gruptan ayrılmaları diğerlerinin yaşama şansını büyük ölçüde düşürmektedir. Diğer taraftan toplam kuş sayısının azalması şansa bağlı olayların (kazalar, vb.) popülasyonun önemli bir yüzdesini yok etme olasılığını arttırmaktadır.

Bu nedenler genelde doğadaki kuşların niçin azaldığını açıklamakta birlikte, kafesteki kelaynaklarla ilgili daha değişik sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlardan biri kafeste doğan yavruların salınma tarihi ile ilgilidir. Geç salınan kuşlar doğadakilerle kaynaşacak zamanı bulamadığından göçe katılmamakta ve Birecik'te kalmaktadırlar. Kıyın Birecik'te beslenmeleri olanaksız olduğundan ve doğada beslenmek konusunda deneyimsiz

Resimde, dişi Kelaynak yuvasında, yumurtadan yeni çıkan yavrusu ile birlikte görülüyor.

Bir grup Kelaynak, insanlar tarafından yapılan yapay tüneklerinde görülüyor.

olduklarından "Kelaynak Üretim İstasyonu"ndaki bakıcılar tarafından beslenmekte, böylece sürekli olarak insanlara bağımlı kalmaktadırlar. Zaman zaman doğadaki diğer kuşlar da hazır yemin kolaylığını seçmekte ve ortaya doğadaki kuşların beslenmesi gibi garip bir durum çıkmaktadır. Bu durum, kelaynakların, dünyada hayvanat bahçeleri dışında pek az örneği kalmış bu ender yaratıkların, "evcilleşmesine", doğal topluluğun "kaybedilmesine" neden olabilecek bir uygulamadır.

Diğer bir sorun da, kafesteki kuşların yetersiz ve dengesiz beslenmesidir. Bunun sonucu olarak gaga ve ayak deformasyonları görülmekte, bazı kuşlar (bkz. arka kapak) kendi kendine beslenemeyecek kadar sakat doğmaktadırlar.

Sonuç

Kelaynaklar ülkemizde oldukça popüler olmuş bir konudur. Televizyondan gazete yazılarına, festivallerden tiyatro oyunlarına kadar çok

değişik yollarla halkın karşısına çıkan kelaynakların bu durumdan pek yararlandıkları söylene-
mez. Her şeyden önce temel amaç, bir avuç kel-
aynağın yaşamaya devam etmesini sağlamak
değil, kendi kendine çoğalan ve doğal davranışa
sahip bir popülasyonun oluşmasına yardımcı ol-
maktır. Birincisini, Avrupa'daki pek çok hayvanat
bahçesi çok da başarılı bir şekilde gerçekleştiri-
miştir. Doğal bir popülasyonun oluşması içinse,
öncelikle azalmaya neden olan faktörleri orta-
dan kaldırmak gereklidir. Tarım ilaçlarının kulla-
nılması, bugünkü bilimsel düzeyimizde (diğer se-
çenekler, örneğin biyolojik kontrol yeterince
araştırılmamış olduğu için) zorunlu olabilir. An-
cak, bugün, normal DDT dozlarına bağışıklık ka-
zanmamış pek az tarım zararlısı kalmıştır. Ayrıca
kelaynakların azalmasına neden olan olay sonu-
cunda pek çok insanın hastalandığı ve evcil
hayvanların öldüğü unutulmamalıdır. Bu zehirlen-
melerin bölgede halen yaşayan insanlar üzerin-
deki uzun dönemli etkilerini ise bilmiyoruz. Ka-
feste üretilen kelaynaklarla ilgili sorunlar ise
yeterli teknik bilginin sağlanması ile kolayca
çözümenebilir. Basit birkaç hata yüzünden, bir
türün son bireylerinin yeryüzünden - bir daha
yerine konmamak üzere - yok olması, bizi en
azından gelecek nesiller önünde sorumlu kılar.

Kelaynakları, onları görmeğe gelen yabancı
turistlerin bıraktıkları döviz için değil, ulusal
doğa değerlerimiz oldukları için korumalıyız. Şu
andaki durumu ve yapılabilecekleri anlatmayı
amaçladığımız bu yazıda, bir canlı türünün ko-
runmasının (tıpkı tarihi eserlerin korunmasında
olduğu gibi) niçin gerekli olduğunu yeterince
tartışmak ve anlatabilmek olanaksızdır. Bu, an-
cak, doğal değerlere sahip çıkma bilincinin ka-
muoyunda yaygın bir biçimde yerleşmesi ile
mümkün olacaktır. Bunun yanında, milyonlarca
yıllık evrim sürecinin ürünü olan bir canlı türü-
nün yok olmanın eşliğine gelmiş olması insanlar
için çok önemli bir uyarıdır. İnsanın, çevresiyle
olan ilişkilerde attığı yanlış adımlar sonucu do-
ğa fakirleşmekte, doğal çevre çoğu zaman in-
sanın da zararına olacak yönde değişmektedir.
Her geçen gün azalan ormanlar, çoğalan çöl
alanları, artıklarla zehirlenen hava ve su, deniz-
lere akan tonlarca toprak, diğer canlı türlerinin
yanında insanı da etkilemektedir. Bilimsel ve

SAVAŞ VE CANLILAR

Dugonglar, boyları 3 m'yi bulan, deniz-
ineği olarak bilinen türden, memeli ve
otçul deniz hayvanlarıdır. Dünya Doğal Şa-
mı Koruma Vakfı'ndan bildirildiğine göre,
yaşam alanları Hint Okyanusu, Basra Kör-
fezi ve Kızıldeniz olan bu ender memeli
türü, İran - Irak savaşı yüzünden giderek
azalıyor; çünkü tahrip olan kıyılarından Bas-
ra Körfezi'ne dökülen petrol, sayıları za-
ten çok az olan bu hayvan türünün ölü-
müne yol açıyor.

Ne yazık ki savaş ortamı, ne kuyuların
ne de çevre kirlenmesinin kontrolüne ola-
nak vermiyor.

Helikopterle yapılan araştırma uçuşla-
rında 50'nin üzerinde dugong ölüsü sap-
tandı ki, büyük olasılıkla bu miktar Kör-
fez'de yaşayan dugong sayısının tümünü
oluşturuyor.

Dugong

ekonomik yararlarını öğrenmek bir yana, daha
adını bile koymadığımız bitkiler ve hayvanlar yok
olmakta yeryüzünden. Doğal kaynakların (hava,
su, toprak, bitki örtüsü, hayvan türleri, maden-
ler, enerji kaynakları, vb.) plansız ve bilinçsiz
kullanımı sonucu, tarım üretiminin düşmesinden
çevre kirlenmesine kadar bir dizi olumsuz olay
insanlığın en önemli sorunlarına yol açmakta ya
da onların çözümünü zorlaştırmaktadır.

Kelaynakların uyarısına kulak verelim: İnsan
doğayı kendisi için, kendi geleceği için korumalı,
doğal kaynakları kendi mutluluğu için planlı bir
şekilde kullanmalıdır. ■

**En yüce eser, gerçekte, insanoğlunun bu gerçeği reddedişini
dengeleyen eserdir.**

Albert CAMUS